

UDK: 316.624-053.2(575.1)

Barna KOSHAKOVA,

Urganch RANCH texnologiya universiteti psixologi, Xorazm O'zbekiston

UrDU professori ps.f.d M.djumaniyazova taqrizi asosida

COOPERATION OF FAMILY, SCHOOL AND SOCIETY IN PREVENTING VIOLENCE AGAINST CHILDREN

Annotation

This article analyses the coordinated role of the family, the school and society in preventing violence against children. Grounded in Bronfenbrenner's ecological systems theory and the World Health Organization's INSPIRE strategies, the study argues that violence against children is a systemic problem that cannot be solved by a single institution acting alone. Using document analysis and comparative methods, the paper examines the preventive functions of each institution and the mechanisms of their interaction within the legal and social context of Uzbekistan. The results show that the effectiveness of prevention depends primarily on the consistency of information exchange, the clear division of responsibilities and joint early-response mechanisms among the three institutions. The article proposes a model of multi-sectoral cooperation and practical recommendations for strengthening a child-protection system.

Key words: Violence against children, prevention, family, school, society, cooperation, child protection, ecological model, early intervention, social pedagogy.

СОТРУДНИЧЕСТВО СЕМЬИ, ШКОЛЫ И ОБЩЕСТВА В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ ДЕТЕЙ

Аннотация

В статье анализируется скоординированная роль семьи, школы и общества в предотвращении насилия в отношении детей. Опираясь на экологическую теорию систем У. Бронфенбреннера и стратегии INSPIRE Всемирной организации здравоохранения, автор обосновывает, что насилие в отношении детей является системной проблемой, которую невозможно решить силами одного института. С помощью методов анализа документов и сравнительного анализа рассматриваются профилактические функции каждого института и механизмы их взаимодействия в правовом и социальном контексте Узбекистана. Результаты показывают, что эффективность профилактики прежде всего зависит от согласованности обмена информацией, чёткого распределения обязанностей и совместных механизмов раннего реагирования. Предлагается модель межсекторального сотрудничества и практические рекомендации по укреплению системы защиты детей.

Ключевые слова: насилие в отношении детей, профилактика, семья, школа, общество, сотрудничество, защита детей, экологическая модель, раннее вмешательство, социальная педагогика.

BOLALARGA NISBATAN ZO'RAVONLIKNING OLDINI OLISHDA OILA, MAKTAB VA JAMIYATNING HAMKORLIGI

Annotatsiya

Mazkur maqolada bolalarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olishda oila, maktab va jamiyatning muvofiqlashtirilgan roli tahlil qilingan. Tadqiqot U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi va Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining INSPIRE strategiyalariga tayangan holda, bolalarga nisbatan zo'ravonlik yagona muassasa kuchi bilan hal etib bo'lmaydigan tizimli muammo ekanini asoslaydi. Hujjatlarni tahlil qilish va qiyosiy usullar yordamida har bir muassasaning profilaktik vazifalari hamda ularning O'zbekistondagi huquqiy va ijtimoiy sharoitdagi o'zaro hamkorlik mexanizmlari o'rganildi. Natijalar profilaktikaning samaradorligi eng avvalo axborot almashinuvining izchilligi, mas'uliyatlarning aniq taqsimlanishi hamda erta xabar berish va birgalikda javob qaytarish mexanizmlariga bog'liq ekanini ko'rsatdi. Maqolada ko'p tarmoqli hamkorlik modeli va bolalarni himoya qilish tizimini mustahkamlash bo'yicha amaliy tavsiyalar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: Bolalarga nisbatan zo'ravonlik, profilaktika, oila, maktab, jamiyat, hamkorlik, bolalarni himoya qilish, ekologik model, erta aralashuv, ijtimoiy pedagogika.

Kirish. Bolalik davri insonning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy shakllanishida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda uchraydigan zo'ravonlik nafaqat bolaning sog'lig'iga, balki uning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy hayotiga uzoq muddatli salbiy ta'sir ko'rsatadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining baholashlariga ko'ra, har yili dunyoda 2–17 yoshli bolalarning yarmiga yaqini, ya'ni taxminan bir milliard bola u yoki bu shaklda jismoniy, jinsiy yoxud ruhiy zo'ravonlikka duch keladi. Bu ko'rsatkich muammoning global miqyosdagi dolzarbligini va uni bartaraf etishda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda bola huquqlarini himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" asarida jamiyatning eng nozik bo'g'ini bo'lgan bolalar va yoshlarni har qanday zararli ta'sirdan asrash, ular uchun xavfsiz muhit yaratish davlat va jamiyatning umumiy vazifasi ekanini alohida ta'kidlaydi. Aynan shu siyosat doirasida "Bolalar ombudsmani" (Bola huquqlari bo'yicha vakil) instituti joriy etildi, oila va maktab o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirishga qaratilgan bir qator huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, zo'ravonlikning oldini olish choralari ko'pincha ayrim muassasalar doirasida, o'zaro uzviy bog'liq bo'lmagan holda amalga oshirilmoqda. Oila, maktab va jamiyat institutlari o'rtasidagi hamkorlikning yetarli darajada yo'lga qo'yilmasligi profilaktika tizimidagi asosiy zaif nuqtalardan biri hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, mazkur tadqiqotning maqsadi bolalarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olishda oila, maktab va jamiyatning o'zaro hamkorlik mexanizmlarini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish hamda ushbu hamkorlikni mustahkamlashning samarali modelini asoslashdan iborat. Tadqiqot vazifalari: zo'ravonlik tushunchasi va shakllarini aniqlashtirish; har bir institutning profilaktik funksiyalarini ochib berish; ular o'rtasidagi hamkorlikka to'sqinlik qiluvchi omillarni aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik muammosini o'rganishda ekologik yondashuv metodologik asos sifatida keng qo'llaniladi. U. Bronfenbrennning ekologik tizimlar nazariyasiga ko'ra, bola rivojlanishi bir-birini qamrab oluvchi bir necha muhit, mikrotizim (oila, maktab), mezotizim (oila va maktab o'rtasidagi aloqalar), ekzotizim va makrotizim (jamiyat, davlat siyosati, madaniyat) o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi [7]. Ushbu nazariya zo'ravonlikning oldini olishda aynan mikrotizimlar o'rtasidagi bog'liqlik, ya'ni oila va maktab hamkorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini asoslaydi.

A. Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi zo'ravon xatti-harakat ko'p hollarda kuzatish va taqlid orqali o'zlashtirilishini ko'rsatadi [8]. Bu esa oila va jamiyatdagi zo'ravonlikka beriladigan munosabat bolaning kelajakdagi xulq-atvoriga bevosita ta'sir qilishini bildiradi. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining INSPIRE, bolalarga nisbatan zo'ravonlikka barham berishning yetti strategiyasi hujjatida qonunlarni ijro etish, ijtimoiy me'yorlarni o'zgartirish, ota-onalarni qo'llab-quvvatlash, ta'lim va hayotiy ko'nikmalar hamda javob berish xizmatlari o'zaro bog'liq tizim sifatida taqdim etiladi [4].

UNICEF tadqiqotlari zo'ravonlikning aksariyat hollarda yashirin tabiatga ega ekanini, ya'ni bola tomonidan oshkor etilmasligini ko'rsatadi [5]. Mahalliy tadqiqotlarda esa oila tarbiyasidagi an'anaviy qarashlar, jamiyatdagi ijtimoiy nazorat va mahalla institutining o'zni muhim omillar sifatida qayd etiladi. Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarda uch

Quyidagi 1-jadvalda zo'ravonlik shakllari kesimida uch institutning asosiy profilaktik funksiyalari umumlashtirilgan.

1-jadval. Zo'ravonlik shakllari bo'yicha oila, maktab va jamiyatning profilaktik funksiyalari

Zo'ravonlik shakli	Oila	Maktab	Jamiyat
Jismoniy	Jazolashsiz tarbiya, nizolarni tinch hal etish	Belgilarni erta aniqlash, o'qituvchilarni o'qitish	Qonun ijrosi, tibbiy-huquqiy yordam
Ruhiy	Ishonchli muloqot, emotsional qo'llab-quvvatlash	Psixolog xizmati, bulling profilaktikasi	Ijtimoiy me'yorlarni o'zgartirish, ma'rifat
Jinsiy	Xavfsizlik ko'nikmalarini o'rgatish	Hayotiy ko'nikmalar darslari, shaxsiy chegaralar	Ixtisoslashgan xizmatlar, reabilitatsiya
Beparvolik	Asosiy ehtiyojlarni ta'minlash	Davomat va holatni kuzatish	Ijtimoiy himoya, moddiy yordam

Manba: JSST INSPIRE strategiyalari [4] va muallif tahlili asosida tuzilgan.

Tahlil natijalari uch institut funksiyalari o'zaro to'ldiruvchi tabiatga ega ekanini ko'rsatadi: birining zaifligi boshqasining sa'y-harakatlarini samarasiz qoldiradi. Masalan, maktabda aniqlangan zo'ravonlik belgilari haqidagi axborot o'z vaqtida ijtimoiy xizmatlar va huquqni muhofaza qilish

institut, oila, maktab va jamiyat, hamkorligining yaxlit modeli va uni O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan mexanizmlari yetarlicha o'rganilmagan. Mazkur maqola shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot sifat (kvalitativ) yondashuvga asoslangan bo'lib, unda hujjatlarni tahlil qilish (document analysis), qiyosiy tahlil va tizimli-tarkibiy tahlil usullaridan foydalanilgan. Tadqiqotning nazariy dizayni deduktiv yo'nalishga ega: Bronfenbrennning ekologik modeli va INSPIRE strategiyalari nazariy ramka sifatida qabul qilinib, ular asosida oila, maktab va jamiyat institutlarining profilaktik funksiyalari tahlil qilingan.

Birlamchi ma'lumot manbalari sifatida O'zbekiston Respublikasining amaldagi normativ-huquqiy hujjatlari, jumladan "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonun, "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonun, o'rganildi. Ikki lamchi manbalar sifatida xalqaro tashkilotlar (JSST, UNICEF) hisobotlari va tegishli ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. Tahlilning ishonchiligi (reliability) manbalarning rasmiy va e'tirof etilgan tabiati bilan, validligi (validity) esa nazariy ramkaning tadqiqot savollariga muvofiqligi bilan ta'minlangan. Tadqiqot etikasi talablariga rioya qilingan holda barcha manbalarga tegishli iqtiboslar keltirildi.

Tahlil va natijalar. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik odatda to'rt asosiy shaklda namoyon bo'ladi: jismoniy zo'ravonlik, ruhiy (emotsional) zo'ravonlik, jinsiy zo'ravonlik hamda beparvolik (bolaning asosiy ehtiyojlarini qondirmaslik). Ushbu shakllarning har biriga qarshi profilaktika samarali bo'lishi uchun oila, maktab va jamiyatning vazifalari aniq taqsimlanishi va o'zaro muvofiqlashtirilishi lozim.

Oila, bolaning birlamchi ijtimoiylashuv muhiti bo'lib, zo'ravonlikning oldini olishning birinchi va eng muhim bo'g'ini hisoblanadi. Sog'lom oilaviy munosabatlar, ijobiy tarbiya uslublari va ota-onaning bola bilan ishonchli muloqoti xavf omillarini keskin kamaytiradi. Maktab bolaning kunlik hayotining katta qismini qamrab olgan bo's zo'ravonlik belgilarini erta aniqlash, hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish va xavfsiz muhit yaratishda markaziy rol o'ynaydi. Jamiyat, mahalla, ommaviy axborot vositalari, sog'liqni saqlash va huquqni muhofaza qilish organlari, notijorat tashkilotlari, ijtimoiy me'yorlarni shakllantirish, nazorat va ixtisoslashgan yordam ko'rsatish orqali profilaktika tizimini yakunlaydi.

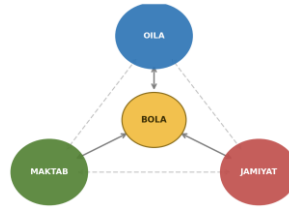
Quyidagi 1-jadvalda zo'ravonlik shakllari kesimida uch institutning asosiy profilaktik funksiyalari umumlashtirilgan.

1-jadval. Zo'ravonlik shakllari bo'yicha oila, maktab va jamiyatning profilaktik funksiyalari

Zo'ravonlik shakli	Oila	Maktab	Jamiyat
Jismoniy	Jazolashsiz tarbiya, nizolarni tinch hal etish	Belgilarni erta aniqlash, o'qituvchilarni o'qitish	Qonun ijrosi, tibbiy-huquqiy yordam
Ruhiy	Ishonchli muloqot, emotsional qo'llab-quvvatlash	Psixolog xizmati, bulling profilaktikasi	Ijtimoiy me'yorlarni o'zgartirish, ma'rifat
Jinsiy	Xavfsizlik ko'nikmalarini o'rgatish	Hayotiy ko'nikmalar darslari, shaxsiy chegaralar	Ixtisoslashgan xizmatlar, reabilitatsiya
Beparvolik	Asosiy ehtiyojlarni ta'minlash	Davomat va holatni kuzatish	Ijtimoiy himoya, moddiy yordam

Manba: JSST INSPIRE strategiyalari [4] va muallif tahlili asosida tuzilgan.

organlariga yetkazilmasa, erta aralashuv imkoniyati boy beriladi. Aynan shuning uchun uch institut o'rtasidagi hamkorlik alohida choralar yig'indisi emas, balki yaxlit tizim sifatida qaralishi lozim. Ushbu o'zaro bog'liqlik quyidagi 1-rasmga tasvirlangan.

1-rasm. Bola manfaati atrofida oila, maktab va jamiyat hamkorligining ekologik modeli

Manba: U. Bronfenbrenner ekologik tizimlar nazariyasi [7] asosida muallif ishlanmasi.

Modeldan ko'rinadiki, har bir institut bola bilan bevosita bog'langan bo'lsa-da, tizimning barqarorligi institutlar o'rtasidagi ikki tomonlama aloqalar (mezotizim) bilan ta'minlanadi. Tahlil hamkorlikka to'sqinlik qiluvchi bir necha omilni aniqladi: axborot almashinuvi mexanizmlarining yetishmasligi, mas'uliyat chegaralarining noaniqligi, mutaxassislar malakasining yetarli emasligi va zo'ravonlik masalasidagi ijtimoiy "jimlik" madaniyati. Bu omillar bartaraf etilganda profilaktika tizimining samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari bolalarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish yagona institut vazifasi emas, balki oila, maktab va jamiyatning uzviy hamkorligini talab etuvchi tizimli jarayon ekanini tasdiqlaydi. Har bir institutning o'ziga xos, ammo o'zaro to'ldiruvchi funksiyalari

mavjud bo'lib, ular o'rtasidagi izchil aloqa profilaktikaning hal qiluvchi omili hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi takliflar ilgari suriladi: birinchidan, maktab, ijtimoiy xizmatlar, sog'liqni saqlash va huquqni muhofaza qilish organlari o'rtasida zo'ravonlik holatlari bo'yicha yagona axborot almashinuvi va erta xabar berish tartibini joriy etish; ikkinchidan, ota-onalar uchun ijobiy tarbiya ko'nikmalarini shakllantiruvchi ma'rifiy dasturlarni kengaytirish; uchinchidan, maktab psixologlari va o'qituvchilarni zo'ravonlik belgilarini erta aniqlash bo'yicha muntazam malaka oshirishdan o'tkazish; to'rtinchidan, mahalla va ommaviy axborot vositalari orqali zo'ravonlikka nisbatan "nol tolerantlik" ijtimoiy me'yorini mustahkamlash. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu hamkorlik modelining amaliy samaradorligini empirik (miqdoriy) usullar orqali baholash istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2008-yil 7-yanvar, O'RQ-139.
2. O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2019-yil 2-sentabr, O'RQ-561.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. — Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2022. — 464 b.
4. World Health Organization. INSPIRE: Seven strategies for ending violence against children. — Geneva: WHO, 2016. — 108 p.
5. UNICEF. Hidden in Plain Sight: A statistical analysis of violence against children. — New York: UNICEF, 2014. — 206 p.
6. United Nations. Convention on the Rights of the Child. — New York: UN, 1989.
7. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. — Cambridge: Harvard University Press, 1979. — 330 p.
8. Bandura A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977. — 247 p.
9. World Health Organization. Global status report on preventing violence against children 2020. — Geneva: WHO, 2020. — 332 p.
10. Krug E.G. et al. World report on violence and health. — Geneva: WHO, 2002. — 372 p.
11. Belsky J. Child maltreatment: An ecological integration // American Psychologist. — 1980. — Vol. 35, No. 4. — P. 320–335.
12. UNICEF Uzbekistan. Situation Analysis of Children in Uzbekistan. — Tashkent: UNICEF, 2019. — 156 p.
13. Butchart A., Hillis S. Preventing violence against children: a review of the evidence // Global Health Action. — 2016. — Vol. 9. — P. 1–12.
14. Mirziyoyev Sh. Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari. 4-jild. — Toshkent: "O'zbekiston", 2020. — 400 b.